

⁵ Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. - К.: Молодь, 1993. - С. 82-83.

⁶ Шовкоплас Г. М. Середньовічна керамічна пластика з Києва // Деякі основні напрями вдосконалення діяльності музеїв на сучасному етапі: Тематичний збірник наукових праць. - К.: ДІМ УРСР, 1990. - С. 65.

⁷ Там само. - С. 71.

⁸ Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні: Словник народної термінології / Наук. редактор М. Кодак. - К.: Артанія, 1997. - С. 254.

⁹ Данченко Л. Невмируще джерело: Бесіди про українське народне мистецтво. - К., 1975. - С. 100.

Віктор Гугля (Суботів), Михайло Сиволап (Черкаси)

ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА КЕРАМІЧНА ІГРАШКА З ЧЕРКАСЬКОГО ПОДНІПРОВ'Я

Дана замітка присвячена публікації своєрідного артефакту - іграшки "коник-свистунець", знайденої навесні 2003 р. на пізньосередньовічній пам'ятці Леськи-Мис на Черкащині.

Поселення Леськи-Мис розташоване за 4,5 км на північ від північної окраїни с.Леськи Черкаського р-ну, в ур.Глеї на мису берега Кременчуцького водосховища і частково розмите його водами. Знаходиться пам'ятка на обширному, але невисокому піщаному підвищенні заплави правого берега Дніпра, колись оточеному зусібіч його колишніми протоками та болотами. Нині це острів Леськівські Кучугури, північний з 4-х островів, відомих як Кучугури.

Пам'ятку виявив Деткін А.В. (ЧААЕ) у 1991р., у 1993 р. тут проводила розвідки Сиволап Л.Г. (Черкаський обласний краєзнавчий музей), з 1998р. регулярно проводить спостереження і збір підйомного матеріалу Сиволап М.П. (Черкаський археологічний музей ЧНУ), взимку 2000 р. здійснили розвідку Гугля В.І. (Національний історико-культурний заповідник "Чигирин") та Ляшко Ю.Ю. (Кам'янський краєзнавчий музей). Таким чином, колекції з поселення зберігаються у фондах двох черкаських музеїв та в деяких приватних збірках; велику шкоду цілісності археологічного комплексу пам'ятки наносять колекціонери антикваріату, котрі збирають переважно монети та речі з кольорових металів.

Дана пам'ятка, незважаючи на її стан, багатством і різноманітністю знахідок викликає значний інтерес дослідників, результатом чого стала поява трьох коротких заміток (1, 2, 4), але основна маса колекції (кілька тисяч знахідок) з поселення Леськи-Мис все ще чекає наукового опрацювання у фондах Археологічного музею Черкаського національного університету ім.Б.Хмельницького.

Загальна площа поширення знахідок складає близько 100 x 500 м. Це витягнута вздовж берега смуга розмиву, затоплена протягом більшої

частини року. Решта культурного шару ще не розмита і накрита піщаними дюнами заввишки 1-3 м. У розмиві на тлі біло-жовтого піску та виходів шару світло-рудого глею (звідки назва урочища) помітні темні плями заглиблених об'єктів, заповнені чорним ґрунтом з великою кількістю матеріальних знахідок, котрі також були розсіяні і між цими плямами. По всій обстеженій ділянці трапляються найрізноманітніші знахідки: 1) фрагменти кераміки, 2) скляного посуду і круглих шибок непрозорого гутного скла, скляного шлаку, 3) уламки залізних знарядь праці, зброї, ужиткових речей, інших деталей і залізних шлаків, 4) вироби з каменю і 5) кістки, 6) прикраси і хрестики з кольорових металів, 7) монети Польщі, Швеції, Росії, Криму XVII ст., 8) кістки розрізнених людських скелетів та ін.

Найбільш цікавим і масовим виявився комплекс матеріалів пізнього середньовіччя. Крім цих пам'яток на поселенні виявлені нечисленні знахідки більш ранніх періодів, а саме: крем'яні, відщепи, наконечник стріли та нуклеус (4), фрагменти ліпної кераміки епохи бронзи та ранньослов'янського часу (III ст. н.е.).

Найбагатшою і найрізноманітнішою є колекція керамічних виробів: фрагменти 1) горщиків, 2) мисок і тарелей, прикрашених мальованим ("опискою") і штапованим орнаментом, різнокольоровою поливою, фляндруванням, лошінням, димленням, рубчастими боками і краями; 3) глеків з хвилястими зрізами-защипами по краю вінчика, 4) макітер, 5) кувалд і 6) покришок, 7) пічних коробчастих кахлів, 8) гральних фішок ("буци") округлої та прямокутної форми, 9) глиняних козацьких люльок, 10) інструменти гончара (керамічне лощило і керамічний "олівець"(1)), 11) іграшки: фрагмент свистунця (4), згаданий коник-свистунець та ін. (Мал. 1).

Коник-свистунець (знахідка 2003 р.) виготовлений з глиняного тіста з домішкою дрібного ("гончарського") піску. Відсутність інших домішок дозволяє твердити, що матеріал було не вимішано, а відмучено або відмучено. Колір поверхні та сколів світло-коричневий. Незначне згладження рельєфу поверхні свідчить про недовге перебування в зоні прибою і, як наслідок, дозволяє припустити наявність ще однієї деталі, причому відносно недавно втраченої — фігурки вершника (аналоги маємо, наприклад, з Опішні на Полтавщині). Крім залишків кріплення вище "пальцевих" отворів візуально чітко фіксується зона, на якій збереглась первісна фактура — відбитки пальців гончаря. Також ближче до свисткового отвору помітна невиразна пляма червоно-коричневого ангобу. Крім фігурки вершника втрачено голівку, низ усіх чотирьох кінцівок, ріжок-свищик. Максимальні розміри коника (у нинішньому вигляді): довжина — 6,8 см, висота — 5 см, ширина — 3 см.

Конструкція свистунця ідентична таким же виробам ще початку XX-го ст. До порожнини в тулубі ідуть чотири отвори-канали: два — пальцеві (по одному з кожного боку), один — свистковий (свищик), завжди хвіст, та один — голосниковий (завжди найбільший з-поміж інших і завжди нижче свищика).

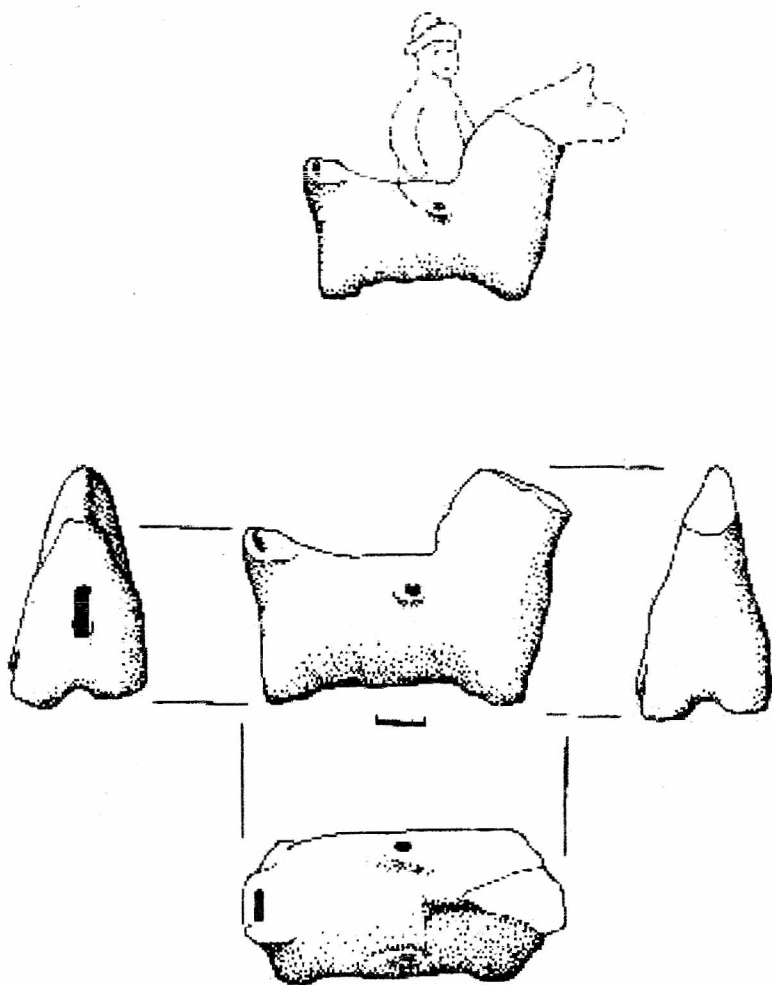

Рис. 1. Керамічна іграшка "коник-свистунець" (та її реконструкція) з пізньосередньовічного поселення Леськи-Мис у Черкаському Подніпров'ї (худ. Н. Атамась, Д. Куштан)

Аналіз розмірів отворів та їх конфігурації дозволяють унаочнити так званий стек, яким ці отвори і робились. У конкретному випадку знаряддя було прямокутного перерізу: 0,1 x 0,4 см у свистковому отворі, 0,4 см – діаметр "пальцевих" отворів, 0,4 см – верх трапецієподібного голосникового отвору. Оскільки усадка для цих розмірів незначна, то її не варто брати до уваги. Тобто, в ролі стека могла бути використана розплескана дротина або, наприклад, викрутка із спорядження вогнепальної зброї.

Розміри виробу свідчать, що в якості шаблону використовувався великий палець гончаря (навколо нього і сформовано циліндричний тулуб). Це підтверджується етнографічними паралелями.

Примітивне моделювання вказує на швидке і, так би мовити, побічне виробництво. Відмучування глини – процес достатньо трудомісткий, а тому свистунця, на нашу думку, виготовлено із залишків матеріалу від кухонного посуду.

Нетиповість знахідки у колекції кераміки з поселення може свідчити і про нетипове використання – не в ролі іграшки, а, наприклад, із сигнальною метою (звук – нота “соль” другої октави).

Датувати іграшку з поселення Леськи-Мис, як і весь його речовий комплекс, можна, на нашу думку, на основі аналізу нумізматичного та керамічного матеріалу. Монети з поселення характерні для грошового обігу України XVII-XVIII ст. (1), а більшість досліджених нами кахлів може бути віднесена до XVIII ст., деякі до XVII ст., у той час як підківки до чобіт із трьома виступами-шипамі характерні для XVII ст. (1), так як і ножі черенкового та накладного типів, аналоги яких були виявлені на полі Берестецької битви (3). Керамічний посуд, мальований і штампований, подібний до леськівського, відомий з м.Умані і датується О.П.Діденко XVI-XVII ст., а також з козацького цвинтаря XVII ст. у Чигирині з розкопок П.А.Горішнього (4). Спосіб обробки глиняної маси відмучуванням теж характерний для XVII-XVIII ст.

На думку одного з авторів, асортимент знахідок з поселення Леськи-Мис може бути характерним для місця тривалого перебування військового загону або залоги, яке існувало протягом XVII-XVIII ст. і було знищене внаслідок військових дій (1).

Висновок цікавий, але він має бути підтверджений наступним аналізом обширного матеріалу та подальшими роботами на пам'ятці.

¹ Гутля В., Ляшко Ю. Пізньосередньовічні знахідки коло с.Червона Слобода Черкаського району // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ-Луганськ, Шлях, 2001. – Вип. 10. – С. 66-68.

² Макуха М.А., Сиволап М.П., Шандор О.О. Пізньосередньовічне поселення Леськи-Мис: кахлі з геометричним орнаментом // XIV Наукова сесія Наукового товариства ім.Т.Шевченка у Черкасах: Збірник тез доповідей на засіданнях секцій і комісій осередку НТШ у Черкасах. – Черкаси, 2004.

³ Свешніков І.К. Битва під Берестечком. – Львів: Слово, 1993. – 302 с.

⁴ Сиволап Л.Г. Пізньосередньовічне поселення біля с.Леськи Черкаського району // V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих вчених: Наукові матеріали. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 1997. – С. 301-303.